

**ВОЈНО-
ИСТОРИЈСКИ
ГЛАСНИК**

MILITARY HISTORICAL REVIEW
REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE
REVUE HISTORIQUE
MILITÄRGESCHICHTLICHE ZEITSCHRIFT

ИЗДАВАЧ: ИНСТИТУТ ЗА СТРАТЕГИЈСКА ИСТРАЖИВАЊА – ОДЕЉЕЊЕ ЗА ВОЈНУ ИСТОРИЈУ МИНИСТАРСТВА ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

РЕДАКЦИЈСКИ ОДБОР: др Јованка Шарановић, директор ИСИ, председник; др Димитар Тасић, научни сарадник ИСИ, уредник; др Милан Терзић, виши научни сарадник ИСИ; др Винфрид Хајнеман, пуковник, Управа за војноисторијска истраживања ОС СР Немачке; др Шаул Шај, директор Института за војноисторијска истраживања ОС Израела; проф. др Милан Ристовић, Филозофски факултет Београд, Одељење за историју; проф. др Љубодраг Димић, Филозофски факултет Београд, Одељење за историју; др Миле Бјелајац, научни саветник Института за новију историју Србије; др Драган Богетић, научни саветник Института за савремену историју; доц др Александар Животић, Филозофски факултет Београд, Одељење за историју; др Милић Милићевић, научни сарадник Историјског института; мајор др Миљан Милкић, научни сарадник ИСИ; мајор мр Далибор Денда, истраживач – сарадник ИСИ.

ОДГОВОРНИ УРЕДНИК: др ДМИТАР ТАСИЋ

СЕКРЕТАР РЕДАКЦИЈЕ: мајор др МИЉАН МИЛКИЋ

Часопис излази два пута годишње. Година издања LXIV. Рукописи се шаљу на адресу: Институт за стратегијска истраживања – Одељење за војну историју, Незнаног јунака бр. 38 Београд. Е-mail адреса: vig@mod.gov.rs. Телефони редакције 20-63-567 и 20-63-476; војни тел. 29-567 и 29-476. Рукописи се не враћају. Годишња претплата 1000 динара. Цена броја 600 динара.

Задња страна корица:
Споменик церским јунацима, Текериш

**ВОЈНО-
ИСТОРИЈСКИ
ГЛАСНИК**

MILITARY HISTORICAL REVIEW
REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE
REVUE HISTORIQUE MILITAIRE
MILITÄRGESCHICHTLICHE ZEITSCHRIFT

PUBLISHER: STRATEGIC RESEARCH INSTITUTE – DEPARTMENT FOR MILITARY HISTORY
MINISTRY OF DEFENCE OF REPUBLIC OF SERBIA

EDITORIAL BOARD: Dr. Jovanka Šaranović, Director, SRI, President; Dr. DMITAR TASIĆ, Research Associate, SRI, Editor-in-Chief; Dr. Milan Terzić, Senior Research Associate, SRI; Dr. Winfried Heinneman, Colonel, Center for social sciences of German Armed Forces; Dr. Shaul Shay, Director of the Institute for military history research of Israeli Armed Forces; Prof. Milan Ristović, Faculty of Philosophy Belgrade, History Department; Prof. Ljubodrag Dimić, Faculty of Philosophy Belgrade, History Department; Dr. Mile Bjelajac, Principal Research Fellow, Institute for Recent History of Serbia; Dr. Dragan Bogetić, Principal Research Fellow, Institute for Contemporary History; Assistant Professor Aleksandar Životić, Faculty of Philosophy Belgrade, History Department; Dr. Milić Milićević, Research Associate, Institute of History; Major Dr. Miljan Milkić, Research Associate, SRI; Major Mag. Dalibor Denda, Research Trainee, SRI.

EDITOR-IN-CHIEF: Dr. DMITAR TASIĆ

EDITORIAL SECRETARY: Major Dr. MILJAN MILKIĆ

Journal is published in two volumes per year. Year LXIV. Contributions should be send to: Strategic Research Institute – Department for Military History, Neznamog junaka br. 38 Beograd. E-mail: vig@mod.gov.rs. Telephones 20-63-567 i 20-63-476; army tel. 29-567 i 29-476. Manuscripts will not be returned. Annual subscription fee 1000 RSD. Price per volume 600 RSD.

Rear cover:
Battle of Cer Memorial, Tekeriš

САДРЖАЈ

ВИГ БР. 1/2014

ЧАНЦИ И РАСПРАВЕ

Др <i>Александар Узелац</i> , Српске војске у ратовима у Европи и Малој Азији (XII–XIV век)	9
Др <i>Милош Ивановић</i> , Развитак војне службе као основ формирања властеоског слоја у српској средњовековној држави	30
Др <i>Гордана Благојевић</i> , Грчка историографија и приватни архиви о животу православног паше Ђорђа Беровића, кнеза Самоса и последњег османлијског гувернера Крита	49
Мр <i>Урош Татић</i> , Иполит Монден у Србији. Други боравак (1861–1865)	59
Потпуковник др <i>Слободан Ђукић</i> , Школовање српских официра у Аустро-Угарској и Немачкој у XIX и првој деценији XX века	85

ПРИЛОЗИ И ИСТРАЖИВАЊА

Др <i>Марија Коцић</i> , др <i>Александар Растовић</i> , Карло XII и Порта: преговори око повратка у Шведску у светлу енглеских извора ...	105
Мајор др <i>Торстен Лох</i> , Немачка, европске велике силе и балканска конференција 1878. године	123
Др <i>Ненад Ж. Петровић</i> , Убиство браће Новаковић 1907. године, судска истрага и скупштинска дебата поводом овог случаја (утицај војске на политику)	137
Др сц. <i>Страцимир Гошовић</i> , <i>Фрањо Зељак</i> , Ронилачка служба југословенске Краљевске морнарице	158
Др <i>Иван М. Беџић</i> , Скупштинске расправе о војним буџетима Краљевине СХС	182
<i>Срђан Мићић</i> , Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца и планирање државног удара у Бугарској, 1923–1925. године	203
Др <i>Дмитар Тасић</i> , Организација граничне службе у југословенским оружаним снагама од краја Другог светског рата до резолуције Информбироа 1948. године	233

ДОКУМЕНТА

- Јово Миладиновић*, Један османлијски извор о војсци Краљевине Србије из 1915. године 253
- Др Слободан Селинић*, Документ о реакцијама у ЈНА на посету Јосипа Броза Косову и Метохији од 25. до 28. марта 1967. године 274

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

- Видоје Голубовић, Предраг Павловић, Новица Пешић:
Добровољка Милунка Савић, српска хероина, Удружење ратних добровољаца 1912–1918, њихових потомака и поштовалаца, Београд, 2013, 212 стр. (Никола Тошић Малешевић) 289
- Макс Хејстингс: *Пакао: свет у рату 1939 – 1945*, вол. I – II, Лагуна, Београд, 2013. (*Стефан Радојковић*) 292

ИНФОРМАЦИЈЕ

- Међународна Конференција „Словачки национални устанак – Словачка и Европа у 1944. години“, Банска Бистрица, Република Словачка, 22–25. април 2014. године (*др Димитар Тасић*)..... 299
- Међународна научна конференција „Српско-италијански односи: историја и савремено доба“, Београд, 28. мај 2014. године (*мајор др Миљан Милкић*) 301
- XIV годишња конвенција Евроатлантске радне групе за студије конфликта (CSWG) “Doctrinal Change: Using the Past to fight the Present”, Братислава (Словачка) 7–11. април 2014. (*мајор мр Далибор Денда*) 303

CONTENTS

MILITARY HISTORY REVIEW 1/2014

ARTICLES AND STUDIES

Dr. <i>Aleksandar Uzelac</i> , Serbian Armies in the Wars in Europe and Asia Minor (12 th -14 th Centuries)	9
Dr. <i>Miloš Ivanović</i> , Development of Military Service as Foundation for Creation of Nobility in Medieval Serbian State	30
Dr. <i>Gordana Blagojević</i> , Greek Historiography and Private Archives on Life of Eastern Orthodox Pasha Đordje Berović, the Prince of Samos and last Ottoman Governor of Crete	49
<i>Uroš Tatić</i> , Hypollite Monden in Serbia. Second Stay (1861-1865)	59
Lieutenant Colonel Dr. <i>Slobodan Đukić</i> , Education of Serbian Officers in Austria-Hungary and Germany by the end of 19 th and beginning of 20 th Century	85

CONTRIBUTIONS

Dr. <i>Aleksandar Rastović</i> , Dr. <i>Marija Kocić</i> , Charles XII and Porte: Negotiations about Return to Sweden in the Light of English Sources	105
Major Dr. <i>Thorsten Loch</i> , Germany, Great Powers of Europe and Balkan Conference of 1878	123
Dr. <i>Nenad Ž. Petrović</i> , Murder of Novaković Brothers in 1907, Criminal Investigation and Parliamentary Debate regarding this Case (Military and its Influence on Politics)	137
Dr. sc. <i>Stracimir Gošović</i> , <i>Franjo Zeljak</i> , Yugoslav Royal Navy Diving Service	158
Dr <i>Ivan M. Becić</i> , Parliamentary Debates over the Military Budgets in Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes	182
<i>Srđan Mičić</i> , Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and Plans for the <i>coup d'état</i> in Bulgaria, 1923-1925	203

Dr *Dmitar Tasić*, Organization of Border Security Service in Yugoslav Armed Forces from the End of WWII till Resolution of Cominform 1948... 233

DOCUMENTS

Jovo Miladinović, One Ottoman Source on Serbian Military in 1915 253

Dr. *Slobodan Selinić*, Document on Reactions within the Yugoslav Peoples Army regarding Josip Broz Tito's Visit to Kosovo and Metohija from 25. till 28 of March 1967 274

REVIEWS

Видоје Голубовић, Предраг Павловић, Новица Пешић:
Добровољка Милунка Савић, српска хероина, Удружење ратних добровољаца 1912–1918, њихових потомака и поштовалаца, Београд, 2013, 212 стр. (Nikola Tošić Malešević) 289

Макс Хејстингс: *Пакао: свет у рату 1939–1945*, вол. I – II, Лагуна, Београд, 2013. (*Stefan Radojković*) 292

INFORMATION

International Conference "Slovak National Uprising – Slovakia and Europe during 1944", Banska Bistrica, Slovakia, 22-25 April 2014 (*Dr. Dmitar Tasić*) 299

International Conference "Serbian-Italian Relations: History and Modern Times", Belgrade, 18 May 2014 (*Major Dr. Miljan Milkić*) 301

XIV XIV Annual Conference of the Euro-Atlantic Conflict Studies Working Group (CSWG) "Doctrinal Change: Using the Past to fight the Present", Bratislava (Slovakia), 7-11 April 2014. (*Major Mag. Dalibor Denda*) 303

УДК 94:355.1(497.11)"11/13" ;
94:355.216(497.11)"11/13" ;
355.48(4)"11/13"

Др Александар Узелац, научни сарадник
ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ, БЕОГРАД
E-mail: aleksandar.uzelac@iib.ac.rs

СРПСКЕ ВОЈСКЕ У РАТОВИМА У ЕВРОПИ И МАЛОЈ АЗИЈИ (XII–XIV ВЕК)*

АПСТРАКТ: Током XII, XIII и XIV века, српски владари су у више наврата слали војну помоћ околним државама и њихови одреди учествовали су у бројним сукобима и биткама изван граница земље. Поред критичких разматрања вести о њиховој служби у туђини, забележених у домаћим, византијским, западним и оријенталним изворима, у чланку је расправљано о саставу ових војних одреда, а затим и о карактеру тадашње српске коњице која је представљала главни род војске Немањићке епохе.

Кључне речи: средњовековна српска војска, Византија, Угарска, Бугарска, Мала Азија, властела, најамници, коњица, XII–XIV век.

Присуство странаца – најамника у средњовековним српским земљама било је тема бројних истраживања.¹ Насупрот томе, учешће војски немањићких владара у ратовима других држава до сада није

---

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете и науке Републике Србије *Етногенеза Срба у средњем веку: Упоредна анализа историјско-културног наслеђа, генетичког материјала и предмета материјалне културе са аспекта аналитичке хемије* (Ев. бр. ИИИ47025).

¹ Међу њима се могу издвојити: С. Новаковић, *Стара српска војска – историјске скице*, Београд 1893, стр. 76–96 (у даљем тексту: Новаковић, *Стара српска војска*); К. Јиречек, *Историја Срба*, прев. Ј. Радонић, II, Београд 1952,² стр. 110–114; G. Škrivanić, „O најамничкој војсци u srednjevekovnoj Srbiji“, *Vojnoistorijski glasnik*, 1/1954, стр. 80–93; G. Škrivanić, „Organizacija srednjovekovne vojske u Srbiji, Bosni i Dubrovniku“, *Vojnoistorijski glasnik* 1/1967, стр. 150–157 (у даљем тексту: Škrivanić, *Organizacija*); A. Veselinović, „Vojska u srednjovekovnoj Srbiji“, *Vojno-istorijski glasnik*, 1–2/1994, стр. 407–414; М. Поповић, „Вештина ратовања и живот војника“, *Приватни живот у српским земљама средњег века*, прир. С. Марјановић–Душанић – Д. Поповић, Београд 2004, стр. 226–232; А. Узелац, „Најамничке војске краља Стефана Уроша II Милутина“, *Војно-историјски гласник*, 2/2011, стр. 9–27. (у даљем тексту: Узелац, *Најамничке војске*)

било предмет посебног рада. Упркос релативно оскудном изворном материјалу, ова тема се може сматрати значајном, пошто пружа могућности да се односи Србије и њених суседа осветле из једне нове перспективе, али и да се нешто више каже о самој српској средњовековној војсци и њеном саставу. Осврт који следи на наредним страницама стога је управо посвећен поменутом питању, у хронолошком распону од средине XII до средине XIV столећа. Доба османског продора, током кога је дошло до крупних промена у погледу наоружања, војне организације и начина ратовања на Балканском полуострву, неизбежно је морало да буде изостављено из овог текста.

*

Прве вести о организованом учешћу српских војски у ратовима других држава потичу из средине XII века. Према извештају византијског историчара Јована Кинама, након пораза у бици на Тари 1150. године, рашки велики жупан Урош II морао је да се потчини византијском цару Манојлу I Комнину и да пристане на испуњавање обавеза, укључујући и слање војне помоћи. На њега је пало да приликом ратовања царских војски на западу шаље 2.000 људи, а за ратовање у Азији, где је раније слао 300, сада је био обавезан да помоћ готово удвостручи и да убудуће шаље 500 војника.² Кинамове речи показују да су и пре овог датума српски одреди узели учешћа у ратовима византијских војски на истоку. Претпоставља да су они били присутни у Манојловом походу против Иконијског султаната који се одиграо 1146. године.³

Урош II је током своје владавине преузете обавезе заиста и извршавао. Познато је да је приликом новог похода против Селџука 1160. године, византијски цар позвао и рашког великог жупана,⁴ а пет година касније, српском владару (није познато да ли је у питању био Урош II или његов наследник) упућен је позив да се са људством прикључи у рату против Угарске.⁵ О њиховом учешћу у овом сукобу остало је и нешто више података. Приликом завршних борби у Срему 1167. године, Срби су се, заједно са царском гардом и најамничким снагама из Италије, налазили под заповедништвом василевсовог сестрића Андроника Кондостефана. Они су били наоружани копљима и

---

² *Ioannis Cinnami Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum*, ed. A. Meineke, Bonn 1836, стр. 113 (у даљем тексту: *Cinn.*); *Византијски извори за историју народа Југославије*, IV, Београд 1971, стр. 37. (Н. Радошевић – Ј. Калић, у даљем тексту: *ВИИИЈ*, IV)

³ Ј. Калић, *Европа и Срби – средњи век*, *Studia Historica Collecta*, vol. I, Београд 2006, стр. 160.

⁴ *Cinn.*, стр. 199; *ВИИИЈ*, IV, стр. 55.

⁵ *Cinn.*, стр. 236; *ВИИИЈ*, IV, стр. 77.

дугачким штитовима, служили су као пешадија и стајали су на зачељу царске војске која је у окршају и остварила победу.⁶

Обавеза слања одреда у византијску војску пренела се и на потоње рашке владаре. Након неуспелог покушаја да се ослободи врховне власти Константинопоља, Стефан Немања такође је био принуђен да цару пошаље људство за рат против султана Килиџ Арслана 1176. године. На жалост, попут претходне Манојлове кампање у Малој Азији, о активностима српских снага у овом рату који је довео до катастрофалног византијског пораза код Мириокефалона није остало никаквих трагова у изворима, осим Кинамовог кратког обавештења да је због њиховог, као и кашњења угарских савезничких одреда ратовање започело тек током лета.⁷

Док су се у другој половини XII века српски одреди борили за рачун Византије, нема података о њиховом учешћу у ратовима изван земље током прве половине наредног столећа. Тек је епоху Немањиног унука, краља Уроша, обележило ангажовање Срба у сукобима које су водиле Никејско царство и Угарска. Током 1259. године његове снаге су притекле у помоћ никејском владару Михаилу VIII Палеологу, у борби против широке коалиције коју су чинили епирски деспот Манојло Анђео, ахајски кнез Виљем II Вилардуен и јужноиталијански краљ Манфред Хоенштауфен. Одлучујућа битка одиграла се септембра месеца у Пелагонијској равници (крај око данашњег Битоља), где је победа припала Никеји. Како показују вести Морејске хронике, победничка страна рачунала је на велики број савезничких одреда – Немаца, Угара, Бугара, Кумана и Турака, а међу њима су били и људи српског краља. Грчка и француска редакција овог дела, састављене средином XIV века, говоре о учешћу 600 Срба коњаника послатих од стране њиховог владара (*li rois de Servie lui envoia .vj. c homes a cheval*).⁸ Према мање познатој, арагонској редакцији Морејске хронике (исписана после 1377. године) српски одред бројао је 1.000 људи и налазио се у саставу угарских снага, предвођених војводом од Крањске (*et fizo venir el duch de Quarantana con mil Alamanes & de Hongria dos mil Hungaros & de Seruia mil sieruos*) које су ушле у бој као резерва.⁹ Познија тосканска верзија Хронике (XV век)

⁶ Cinn., стр. 270; ВИИИЈ, IV, стр. 98; J. Birkenmeier, *The Development of the Komnenian Army 1081–1180*, Leiden – Boston 2002, стр. 119; М. Драшковић, „Српско наоружање и тактика у делу Јована Кинама“, *Војно–историјски гласник*, 2/2010, стр. 14–15.

⁷ Cinn., стр. 299; ВИИИЈ, IV, стр. 105.

⁸ *The Chronicle of Morea*, ed. J. Schmidt, London 1904, стр. 236–238; *Livre de la conquête de la principauté de l'Amorée: Chronique de Morée (1204–1305)*, ed. J. Longnon, Paris 1911, стр. 96–97.

⁹ *Libro de los fechos et conquistas del principado de la Morea*, ed. A. Morel-Fatio, Genève 1885, стр. 54, 59, 61.

говори о пет хиљада стрелаца на коњима које је послао српски краљ (*il Rè di Servia mandò m.v arcieri a cavallo*) и понавља податак да су се они налазили у резерви.¹⁰ У старијој литератури, где је пажња била усмерена само на казивање грчке и француске редакције овог изво-ра, изражавана је сумња у тачност појединих детаља, али се вести о учешћу Срба у бици прихватају као веродостојне.¹¹

Наредне године, избио је рат између Угарске и Чешке око власти над Штајерском. Одлучујућа битка се одиграла код Кресенбруна (*Kressenbrunn*), где је војска краља Отакара II Пшемисла нанела тежак пораз угарском владару Бели IV. У писму чешког монарха упућеном папи, уне-том и у хронику настављача Козме из Прага, спомиње се учешће Срба (*Rasiensium*) у бици на угарској страни, заједно са одредима Руса, Буга-ра, Пољака Татара, Кумана и других народа.¹² Иако бројни поменути „шизматички“ и „пагански“ етноси вероватно осликавају анти-угарску пропаганду ширену са чешког двора, присуство Срба у овом окршају се чини изгледним. С обзиром да је Урош признавао врховну власт угар-ског краља,¹³ може се претпоставити да је као његов вазал био дужан да пошаље војну помоћ. Присност тадашњих угарско-српских веза, а са-мим тим и посредну потврду изнесеног закључка, пружају вести Отока-ра из Гале (*ca. 1265–1320*) који у својој *Римованој хроници Штајерске* помиње да је, непуне четири године касније, српски краљ (*kunic von Sirvîe*) присуствовао свадби краљевића Беле, млађег сина Беле IV и Ку-нигунде од Бранденбурга у Бечу.¹⁴

¹⁰ С. Hopf, *Chroniques gréco-romanes inédites ou peu connues*, Berlin 1873, стр. 441, 443.

¹¹ D. J. Geanakoplos, „Greco-Latin Relations on the Eve of the Byzantine Restoration: The Battle of Pelagonia 1259“, *Dumbarton Oaks Papers*. 7/1953, стр. 124–125, н. 110; Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1959,² стр. 420; *Историја српског на-рода*, I, ур. С. Ђирковић, Београд 1982, стр. 351. (С. Ђирковић, у даљем тексту: *ИСН*); Б. Ферјанчић, „Србија и византијски свет у првој половини XIII века (1204–1261)“, *Зборник радова Византолошког института*. 27–28/1989, стр. 143–144. Казивање арагонске редакције Хронике је, чини се, било неправедно занемарено. Иако са-стављена касније, она није дословна прерада француског текста и садржи поједи-на релевантна обавештења која одсуствују у старијим верзијама дела. Уп. D. Ja-coby, „Quelques considérations sur les versions de la «Chronique de Morée»“, *Journal des Savants*, 1968, стр. 133–189. Са друге стране, број од 5.000 српских коњаничких стрелаца, поменут у Тосканској редакцији, несумњиво је претеран.

¹² *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, ed. G. Fejér, IV/3, Budae 1829, стр. 15–16; *Annales Otakariani a. 1254–1278*, ed. D. Rudolf Köpke, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, IX, Hannover 1856, стр. 184–185.

¹³ О томе види детаљније: В. Мошин, „Повеља краља Владислава Богородичином манастиру у Бистрици и Златне буле краља Уроша“, *Гласник Скопског научног дру-штва*, 21/1940, стр. 21–32; М. Динић, „О угарском ропству краља Уроша I“, *Историјски часопис*, 1/1948, стр. 30–36; G. McDaniel, „On Hungarian-Serbian Relations in the Thirteenth Century: John Angelos and Queen Jelena“, *Ungarn-Jahrbuch*, 12/1982, стр. 43–50.

¹⁴ *Ottokars Österreichische Reimchronik*, ed. J Seemüller, Monumenta Germaniae Histori-ca – Scriptorum qui vernacula lingua usi sunt, V/1, Hannover 1890, стр. 106. Обавештење о

Током епохе краља Милутина српски одреди су у неколико наврата обављали војну службу и ратовали изван граница матичне земље. Након што је окончао сукоб са господарима Браничева и видинским кнезом Шишманом, српски владар је током 1293. или 1294. године морао да поклекне и призна врховну власт њиховог сизерена Ногаја, господара западних области Златне хорде. Склапајући споразум са моћним потомком Џингис-кана, Милутин му је, како пише његов биограф архиепископ Данило II, послао *на службу вазљубљенога сина свога Стефана са великоименом властелом земље српске*. Иако се на Стефанов боравак у крајевима преко Дунава уобичајено гледа као на талаштво, помен *службе* краљевог сина и *великоимените властеле* показује да је овде првенствено реч о вазалној обавези слања помоћних војних одреда. Крајем 1297. године дошло је до отвореног рата између Ногаја и његовог сродника – сарајског кана Токте, а на основу Даниловог извештаја познато је да се Стефан вратио назад непосредно пре отпочињања борби.¹⁵ О судбини других људи у његовом делу нема ни речи и стога се не може искључити могућност да је на почетку овог рата још увек било Срба у Ногајевим областима.

Много боље нам је познато учешће српских војски у ратовима које је Византија водила против Турака на европском и малоазијском тлу почетком друге деценије XIV века. Током 1311. године на Галипољу се, предвођена извесним Халилом, учврстила група Туркопула („потوماка турских очева и грчких мајки“) који су претходно напустили византијску службу. Ојачани одредима Турака из Мале Азије, они су пљачкали и пустошили околне области у Тракији. Византијски историчар Нићифор Григора наводи да су, у немогућности да сами изађу на крај са њима, Ромеји одлучили да доведу помоћ са стране и да је у ту сврху Андроник II послао молбу свом зету Милутину. Из Србије је наредне године приспело *две хиљаде одабраних коњаника* који су заједно са византијским снагама и уз подршку ђеновљанске флоте опсели Турке и држали их у обручу, доприневши тако њиховом коначном слому.¹⁶ Према архиепископу Дани-

---

свадби понавља и познији аустријски историчар Томас Ебендорфер (1388–1464): Thomas Ebendorfer, *Cronica Austrie*, ed. A. Lhotsky, Berlin – Zürich 1967, стр. 133–134.

¹⁵ Архиепископ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа српских*, прир. Ђ. Даничић, Загреб 1866, стр. 121–122 (у даљем тексту: Данило/Даничић); Архиепископ Данило, *Животи краљева и архиепископа српских*, прев. Л. Мирковић, Београд 1935, стр. 91–92. (у даљем тексту: Данило/Мирковић). За време Стефановог повратка у Србију: А. Uzelac, „Tatars and Serbs at the end of the Thirteenth Century“, *Revista de Istorie Militară*, 5–6/2011, стр. 14–15.

¹⁶ *Nicephori Gregorae Byzantina Historia*, ed. L. Schopen, I, Bonn 1829, стр. 262–263, 267–269 (у даљем тексту: *Gregoras*); *Византијски извори за историју народа Југо-*

лу II, Милутин је, удовољавајући царевој молби, послао на њих своје сродство и телесну стражу. Они су у Романији градове њихове до темеља искоренили, а неправедно њихово богатство себи разграбили.¹⁷ Како је већ истакнуто у претходним истраживањима, већину краљеве војске у овим операцијама чинили су оријентални најамници који су и попуњавали владареву телесну стражу. Након ових догађаја они су били уступљени Византији.¹⁸

Данило даље преноси да су се након сламања Турака на Галипољу прекоморски краљеви и цареви дивили Милутину због постигнуте победе, а у овим речима би заиста могло бити и одређене истине.¹⁹ Оно што је извесно, јесте да је византијско-српска здружена акција у потпуности постигла планиране циљеве. Само мањи део противника успео да се извуче тако што је побегао на ђеновљанске галије, где је допао ропства, а успех је подстакао Андроника II да већ наредне године поново затражи помоћ српског краља, овог пута за рат против *поганих Перса*, тј. Турака у Малој Азији.

Милутин се поново спремно одазвао. Он је наредио да се сакупе сви војници његове државе и потом, изабравши великоименту властелу, поставио их је под заповедништво великог војводе Новака Гребострека.²⁰ Експедициони корпус је приспео у Ираклију (данашњи град Мармара Ерегли) на обалама Мраморног мора, где их је цар лично угостио и потом се пребацио на византијским галијама на малоазијску обалу. Према Даниловом казивању, након што су ушле у саму ту Анатолију државу безбожних, српске снаге су напа-

---

славије, VI, Београд 1986, стр. 184–188. (С. Ђирковић – Б. Ферјанчић, у даљем тексту: *ВИИИЈ*, VI); A. Laiou, *Constantinople and the Latins – The Foreign Policy of Andronicus II 1282–1328*, Cambridge–Massachusetts 1972, стр. 232–233; N. Oikonomides, „The Turks in Europe (1305–1313) and the Serbs in Asia Minor (1313)“, *The Ottoman Emirate: 1300–1389*, Rhetymnon 1993, стр. 163–165.

¹⁷ Данило/Даничић, стр. 145; Данило/Мирковић, стр. 109–110.

¹⁸ Закључак се може извести на основу вести Григориног савременика Јована Кантакузина који преноси да је српско посланство на челу са монахом Калиником приспело у Константинопољ крајем 1320. године, са циљем да тражи враћање скоро две хиљаде *Кумана* које је Андроник II претходно позајмио од Милутина, *Ioannis Cantacuzeni eximperatoris historiarum libri IV*, ed. L. Schopen, I, Bonn 1828, стр. 35. (у даљем тексту: *Cantacuzenus*); *ВИИИЈ*, VI, стр. 307–308. (С. Ђирковић – Б. Ферјанчић) Идентична бројка присутна у Кантакузиновом и Григорином извештају упућује на то да је реч о истој војној формацији. Детаљније о овом питању у: Узелац, *Најамничке војске*, стр. 16; уп. M. Bartusis, *The Late Byzantine Army – Arms and Society 1204–1453*, Philadelphia 1992, стр. 83 (у даљем тексту: *Bartusis, Late Byzantine Army*); S. Kyriakidis, *Warfare in Late Byzantium 1204–1453*, Leiden 2011, стр. 112.

¹⁹ Данило/Даничић, стр. 145; Данило/Мирковић, стр. 109. С обзиром на учешће Ђеновљана у ратним операцијама против Халилових људи, сасвим је могуће да су вести о овим догађајима биле познате у Италији, Laiou, *н.д.*, стр. 233, н. 138.

²⁰ Данило/Даничић, стр. 146–147; Данило/Мирковић, стр. 110–111.

ле непријатеља и победиле га, *секући њихова нечастива тела као пољску траву, угравивши сво њихово богатство и славу и порушивши њихове градове и станове*. Приликом њиховог повратка, Андроник II је свечано дочекао српске војнике и обдарио их богатим поклонима.²¹ У знак захвалности за краљеву помоћ, он је октобра 1313. године издао једну даровницу Хиландару, а на ове догађаје реферисано је и у другој његовој повељи овом манастиру, четири године касније.²² Одјек српских победа над Турцима у Европи и Азији, посведочен је у једном запису из јеванђеља у манастиру Св. Пантелејмона („*Писа се ова књига у дане Уроша краља Милутина, када поби Турке у Грка*“), као и у натпису, уклесаном у манастиру Св. Ђорђа у Нагоричану („*Тог лета краљ изби Турке*“).²³

У српској историографији се уобичајено се претпоставља да су људи под заповедништвом Новака Гребострека ратовали у Битинији против Османлија.²⁴ Ово становиште је неопходно ревидирати, када се узме у обзир да су поменути догађаји нашли одраза у још једном извору чије казивање пружа важне допуне претходно наведеним обавештењима. Реч је о спеву посвећеном Умур-паши од Ајдина који је средином XV века на основу локалне традиције саставио османски песник Енвери. Из његовог казивања сазнаје се да је Умуров отац Мехмед, господар Ајасолука (данашњи град Селчук, недалеко од Измира), ратовао против Франака (*Firenk*), Алана (*Alanos*), Ромеја (*Rūm*) и Срба (*Sīrf*). Против њега се подигао и господар Ментешеа Саса-бег, који се удружио са хришћанима. Међутим, Мехмед је успео да одбаци нападаче и да убије свог противника.²⁵ Лако се уочава да се Енверијеве вести не односе само на овај поход, већ на више ратова које је Умуров отац водио против Ђеновљана, Византинаца и аланских најамника у њиховој служби на самом почетку XIV века. Сукоб са Саса-бегом такође је био окончан победом оснивача Ајдинског емирата пре 1308. године.²⁶ Ипак, последњи покушај Византије да ове области преотме из турских руку представљала је српска прекоморска експедиција. Енверијеви стихови не-

²¹ Данило/Даничић, стр. 147–148; Данило/Мирковић, стр. 111.

²² L. Petit, „Actes de Chilandar, T. I: Actes grecs“, *Византијски временник*, 17/1911, Приложение I, стр. 55, 73.

²³ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, I, Београд 1982,² стр. 19.

²⁴ С. Новаковић, *Срби и Турци XIV и XV века*, Београд 1960,² стр. 114–117. Приређивач другог издања Новаковићевог монументалног дела, С. Ђирковић, изразио је одређене резерве у овај закључак, *исто*, стр. 440.

²⁵ *Le Destan d'Umur Pacha (Dusturname-I Enveri)*, ed. I. Mélikoff-Sayar, Bibliothèque byzantine. Documents, II, Paris 1954, стр. 47–48.

²⁶ D. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium, 1261–1453*, Cambridge 1993, стр. 143; Oikonomides, *н.д.*, стр. 166–167.

двосмислено показују да њен циљ нису били поседи емира Османа, већ они који су припадали Мехмеду од Ајасолука, те да ангажовање Срба, упркос краткотрајним успесима, није довело до промена на политичкој мапи западне малоазијске обале.

Крајем XIII и почетком XIV века дошло је до зближења некадашњих супарника – Милутина и Шишмана, чији се син Михаило оженио Аном, ћерком српског краља.²⁷ Како пише анонимни Данилов настављач, Михаило је био чуван, крепљен и подизан у време своје немоћи и његов таст му је достојну помоћ чинио.²⁸ Ове речи јасно показују да је Милутин господару Видина пружао војну подршку, а догађаји на које се у извештају алудира могу се осветлити преко угарских документарних извора. Наиме, крајем своје владавине српски владар је дошао у сукоб са угарским краљем Карлом Робертом, против кога је ратовао и Михаило Шишман. Бугарске снаге помогле су 1317. године Теодора од Чанада и његовог сина Јована, одметнуте угарске великаше на подручју Северинског баната.²⁹ Борбе на Дунаву настављене су и наредних година, о чему сведочи и једна повеља Карла Роберта из 1329. године, у којој се спомињу заслуге његовог заповедника Дионизија Сечија. Он је успео да освоји тврђаву Гурен у Бугарској (*castrum Guren vocatum in Bulgaria habitum*),³⁰ али је том приликом претрпео тешке губитке и био принуђен да се повуче у главно угарско упориште Михалд (данашња Мехадиа у западној Влашкој). На овом месту он је успео да одбије здружене одреде Бугара, влашког војводе Басараба, „шизматичког рашког краља“ и Татара који су непрестано нападали границе краљевине (*contra Bulgaros, Bazarab woyuodam Transalpinum, regem Rascie scismaticum, ymo et Tartaros fines regni nostri ubi e unitatem orthodoxe fidei continue hostiliter invadentes*).³¹ По свој прилици, догађаји поменути у овој даровници одиграли су се крајем 1320 или почетком 1321. године.³² Они показују да је против угар-

---

²⁷ Данило/Даничић, стр. 118–119; Данило/Мирковић, стр. 90. Тачан датум склапања брака није познат, али је до њега највероватније дошло на самом почетку XIV века. Уп. Н. Илиев, „Малолетен ли е бил цар Иван–Стефан през 1330 г.?,“ *Исторически преглед* 45–6/1989, стр. 50–51.

²⁸ Данило/Даничић, стр. 178; Данило/Мирковић, стр. 134.

²⁹ Gy. Györffy, „Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezdetéhez“, *Történelmi Szemle*, 7/1964, стр. 548.

³⁰ По свој прилици, реч је о данашњем месту Гурењ (Göreny, рум. Gradeț), на левој обали Дунава, између Оршаве и Дробете Турну–Северин, V. Achim, „Raporturile regatului Ungariei cu țările de la frontierele sale sud-estice în primele două decenii ale secolului al XIV-lea“, *Revista istorică* 1–4/2006, стр. 177, н. 42.

³¹ Györffy, *н.д.*, стр. 551–552.

³² S. Iosipescu, „Români din Carpații Meridionali la Dunărea de Jos de la invazia mongolă (1241–1243) pină la consolidarea domniei a toată Țara Românească. Războiul

ских тежњи на европском југоистоку била образована шаролика коалиција, као и да су српски одреди ратовали на левој обали Дунава, пружајући подршку савезницима.

Добри српско-бугарски односи су се након Милутинове смрти изродили у велики сукоб између Стефана Дечанског и Михаила Шишмана који је довео до битке код Велбужда 1330. године. У овом окршају Михаило је погинуо, а након остварене победе српски владар је предузео кораке да на бугарском престолу устолочи своју сестру Ану и сестрића Ивана Стефана. Уредивши односе са бугарским бољарима, Стефан је послао сродницима *неколицину од велможа својих са неким делом своје војске*.³³ Одред је очигледно требало да послужи као оружана подршка учвршћењу про-српске фракције у Трнову. Није познато колико је потрајао боравак краљеве војске у бугарским земљама, али се свакако није радило о дужем временском периоду. Ана и Иван Стефан су већ наредне године збачени у дворском преврату, непосредно након кратког унутрашњег сукоба у Србији који је пратио устолочење Стефана Душана.³⁴

За разлику од Милутиновог доба, када су српске војске помагале Византији против спољних непријатеља, током владавине његових наследника дошло је до мешања у унутрашње прилике суседа које је попримило најпре прикривени, а потом и отворени освајачки карактер. Прва манифестација ове промене уследила је током грађанског рата између Андроника II и његовог унука Андроника III. Стефан Дечански је тада одлучио да подржи старог цара, а најаву сарадње представљала је посета Нићифора Григоре Србији крајем 1326 или почетком 1327. године.³⁵ У јесен исте године, према речима Јована Кантакузина, краљ је послао свом савезнику *дванаест тагми*, односно војних одреда, предвођених војводом Хрељом, за кога су *сматрали да је међу племићима Трибала први по јунаштву и војном искуству*. Срби су извесно време били утаборени крај македонских градова Драме и Филипа, заједно са главнином присталица

---

victorios purtat la 1330 împotriva cotropirii ungare", *Constituirea statelor feudale românești*, București 1980, стр. 66–68. Они се у појединим радовима датују у 1324. или 1325. годину (уп. Györfy, *н.д.*, стр. 552, н. 80), али је извесно да Срби тада нису могли да буду ангажовани као бугарски и влашки савезници северно од Дунава, с обзиром на изузетно лоше односе између Стефана Дечанског и Михаила Шишмана.

³³ Данило/Даничић, стр. 195; Данило/Мирковић, стр. 147.

³⁴ А. Бурмов, *Избрани произведения*, I, Софија 1968, стр. 264–273; *ИСН*, стр. 508–510.

(С. Ћирковић)

³⁵ *ВИИНЈ*, VI, стр. 619–627; Ј. Белчовски, „Вториот брак на кралот Стефан Урош III Дечански и извештајот на Никифор Григора за патувањето на византиските дипломати во Скопје во 1326 година“, *Споменици за средновековната и новата историја на Македонија*, II, Скопје 1977, стр. 521–530.

старог цара, да би нешто касније део људства био премештен у Сер и солунско залеђе. Првих месеци наредне године и краљ Стефан боравио је у граничном подручју, спреман за борбена дејства. Испрва се премишљајући, он је на послетку одлучио да не започне рат са присталицама младог цара које су у међувремену преузеле контролу над готово целокупном Македонијом. Тој одлуци су, према Кантакузину, пресудно допринели Хрељини савети и озбиљне сумње које је он гајио у снагу следбеника Андроника II. Његови одреди су недуго затим били повучени са византијске територије, практично не учинивши ништа у корист странке старог цара која је и изгубила борбу за превласт.³⁶

Ангажовање Стефана Душана у унутарвизантијским сукобима било је много интензивније. Након што је у Константинопољу избио рат између намесништва које је владало у име малолетног Јована V Палеолога и амбициозног Јована Кантакузина, немањићи владар је не само пружио уточиште претенденту, већ су му он и његова супруга Јелена ставили на располагање своје најамничке одреде. Са пратњом ових најамника, *Германа* и *Латина*, Кантакузин је почетком 1343. године ушао без борбе у Верију и стекао контролу над важним упориштем за даљи наставак рата. Западњаци нису дуго остали у Кантакузиновој служби, пошто се несигурно савезништво између њега и Стефана Душана ускоро претворило у непомирљиво непријатељство.³⁷ У радовима наших историчара уобичајено се сматра да су ови најамници били немачког порекла, што је свакако био случај са *Германима* које је Кантакузин добио од краља. Међутим, помен *Латина*, уступљених од стране Душанове супруге, не може да се односи на њих, већ једино на Каталанце. Томе у прилог треба истаћи да је једну деценију касније Каталанац Јован де Пералта са групом својих сународника пришао Кантакузину, а византијски цар-писац том приликом је забележио да су они претходно били у српској служби.³⁸

---

³⁶ *Gregoras*, I, стр. 393–397; *Cantacuzenus*, I, стр. 259. и даље; *ВИИИЈ*, VI, стр. 200–204, 319–334; *ИСН*, стр. 502–503 (С. Ђирковић); *Laiou*, *н.д.*, стр. 294–296; М. Bartusis, „Chrelja and Momčilo: Occasional Servants of Byzantium in Fourteenth Century Macedonia“, *Byzantinoslavica*, 41/1980, стр. 201–203; Bartusis, *Late Byzantine Army*, стр. 90–91.

³⁷ *Cantacuzenus*, II, стр. 354–355; *ВИИИЈ*, VI, стр. 438–440; Б. Ферјанчић – С. Ђирковић, *Стефан Душан, краљ и цар (1331–1355)*, Београд 2005, стр. 118–122.

³⁸ *Cantacuzenus*, III, стр. 301–302; Bartusis, *Late Byzantine Army*, стр. 294; *Kyriakidis*, *н.д.*, стр. 109–110. Каталанских најамника је у Србији почетком Душанове владавине несумњиво било у знатном броју. О њима: М. Динић, *Из српске историје средњег века*, прир. С. Ђирковић – В. Ђокић, Београд 2003, стр. 431–446. (у даљем тексту: Динић, *Из српске историје*)

Крајем своје владавине Душан се поново активно умешао у грчке прилике, овог пута отворено ставши на страну Јована V, са којим је 1351. године склопио уговор о савезу.³⁹ Недуго затим, он је, према Кантакузиним вестима, послао војску у Тракију на челу са казнацем Бориловићем која је имала чак 7.000 коњаника. Начелно објективнији Григора извештава да је овај одред бројао око 4.000. људи.⁴⁰ Пошто је Кантакузин обезбедио подршку Османлија, предвођених Сулејманом, сином емира Орхана, судбина сукобљених страна у Византији прешла је у руке Срба и Турака. У јесен 1352. код Емфитиона, недалеко од трачке Димотике одиграла се битка између српских снага, ојачаних мањим бројем присталица Јована V и Сулејманових људи којих је, према Григориним наводима, било око 12.000 на броју (Кантакузин говори о 10.000 Турака). Не познајући терен, малобројнији и са лошим коњима, за разлику од хитрих и издржљивих јахаћих животиња противника, Срби су се неопрезно упустили у борбу у равници и претрпели страховит пораз. Већи број њих је, према Кантакузиновом извештају, погинуо, или био заробљен, док се само мањи део, укључујући и заповедника, спасао. Григора турску победу приписује томе што су Срби били уморни после дужег пута и неспремни за борбу у тренутку напада.⁴¹ Два извештаја византијских писаца који показују тактичке и стратешке разлоге пораза међусобно се одлично допуњују. Постоји и трећи веома кратак осврт на ову битку, из пера ромејског ретора Димитрија Кидона. Попут Кантакузина, и он тврди да је пораз српских снага био последица њиховог непознавања земље, односно терена.⁴²

Још један пример службовања војски српског владара у туђини срећемо на самом крају Душанове владавине. Он је одлучио да пружи подршку својој сестри Јелени, удовици господара Далмације Младена III Шубића која је грчевито настојала да задржи контролу над градовима у приморју, изложеним угарском притиску. Током новембра 1355. године немачки витез Палман и војвода Ђураш Илијић послати су у два главна Јеленина упоришта, Клис и Скрадин.

³⁹ *Gregoras*, III, стр. 148–149; *Cantacuzenus*, III, стр. 201–204; *ВИИИЈ*, VI, стр. 280–283, 546–549; G. Soulis, *The Serbs and Byzantium During the Reign of Tsar Stephen Dušan (1331–1355) and His Successors*, Washington DC 1984, стр. 48–50; Ферјанчић – Ћирковић, *н.д.*, стр. 280–282.

⁴⁰ *Gregoras*, III, стр. 180–181; *Cantacuzenus*, III, стр. 246; *ВИИИЈ*, VI, стр. 288, 553. У литератури се углавном прихватају Григорини подаци: Soulis, *н.д.*, стр. 50; Nicol, *н.д.*, стр. 238.

⁴¹ *Gregoras*, III, стр. 181–182; *Cantacuzenus*, III, стр. 248–249; *ВИИИЈ*, VI, стр. 289, 555.

⁴² Б. Павловић, „Срби у делима Димитрија Кидона“, *Зборник радова Византолошког института*, 49/2012, стр. 267.

Судећи по њиховим заповедницима, први одред чинили су западни најамници у Душановој служби, а други домаћа војска. Приспевши вероватно на своја одредишта морем и одсечени од српских земаља, они нису били у стању да изврше постављене задатке. Ђураш је 10. јануара 1356. предао Скрадин Венецији, да не би пао у угарске руке, док је недуго затим Клис преузела војска хрватског бана у служби краља Лудовика I.⁴³ Нема података о снази ова два одреда, али с обзиром да им је била намењена посадна улога у тврђавама, вероватно су били слабијег бројчаног састава.

*

На претходним страницама описани су спомени учешћа српских војски у иностраним ратовима до средине XIV века. При томе, нешто више пажње је посвећено изворним подацима који до сада нису били приказани у радовима домаћих историчара, попут казивања арагонске и тосканске редакције Морејске хронике, Енверијевог спева о Умур-паши и угарских докумената о борбама у Влашкој крајем Милутинове владавине. Сада је потребно осврнути се и на састав и карактер ових војски, у оној мери колико то сами извори допуштају.

Најпре, може се приметити да је војна служба у туђини служила остварењу политичких циљева и да је представљала одраз односа српских владара са суседним државама. У појединим случајевима то је била вазална обавеза (учешће у ратовима Манојла I Комнина, слање *великоимените властеле* Ногају, помоћ Бели IV у бици код Кресенбруна), или подршка штићеницима који су признавали врховну власт српског владара (Михаилу Шишману у борби против Угара). Ипак, већина примера забележених у изворима односи се на испуњавање савезничких обавеза и договора, и илуструје амбициозне дипломатске подухвате краљева и царева из Немањићке лозе (помоћ Византији од стране Уроша I, Милутина, Стефана Дечанског и Стефана Душана, оружана подршка царици Ани у Трнову).

У неколико наврата, извори сведоче о снази српских војски које су се бориле изван земље. У бици код Пелагоније 1259. године одред рашког краља бројао је 600 до 1.000 људи, зависно од тога да ли се више поверења поклони француској или арагонској верзији Морејске хронике. За борбу против Халилових Турака у Тракији 1312. године, Милутин је, према Григорином казивању, послао 2.000 људи. У бици код Емфитиона четири деценије касније, војска предвођена казнацом Бориловићем била је двоструко бројнија. Колико су

---

⁴³ S. Ljubić, *Listine o odnošajih između južnoga Slovanstva i Mletačke republike*, III, Zagreb 1872, стр. 288–289, 292, 304–306; P. Ђук, *Србија и Венеција у XIII и XIV веку*, Београд 1986, стр. 65–68; Ферјанчић – Ђирковић, *н.д.*, стр. 305–307.

биле бројне снаге које су узеле учешћа у другим помињаним сукобима може се само наслућивати. Извесно је да је за ратовање у Малој Азији 1313 био ангажован већи број људи, пошто се Данилове речи како је Милутин наложио да се сакупе *сви војници његове државе* не могу посматрати као опште место, или устаљена фраза. Међутим, када се узму у обзир тешкоће пребацивања великог броја људи на малоазијску обалу и слаби капацитети тадашње византијске флоте,⁴⁴ снагу војске под заповедништвом Новака Гребострека не би требало прецењивати. Није могуће одредити ни бројност Хрелине војске послате у помоћ Андронику II 1327. године. Кантакузин говори о дванаест *тагми* под његовим заповедништвом, али је сам овај термин исувише општег карактера и у позној Византији је могао да означава, како веће, тако и мање војне формације.⁴⁵

Три егзактна податка који сведоче о снази српских војски средином XIII, потом почетком XIV и на крају средином истог столећа, веома су значајни. Они показују пораст људства које су српски владари могли да одвоје и ангажују за ратовање изван граница. То је била последица снажења аристократског слоја који је чинио војну елиту државе и ангажовања иностраних најамника. У самим изворима постоји изражена дистинкција између ове две групе људства, односно домаће и најамничке војске. Помени *војника*, *великоимените властеле* и *велможа* јасно се односе на прву. Даље, у српским средњовековним земљама постојала је социјална стратификација између нижег и вишег племства, односно ситније (на коју се односе и помени *војника*)⁴⁶ и крупније властеле (*великоименита властела* и *велможе*). Међутим, они су чинили јединствени сталеж и уколико је међу њима постојала разлика у ранијем периоду, фрагменти тзв. *Војничког закона* сачувани у повељама Милутиновог времена показују да су до почетка XIV века права *војника* и *властеле* била изјед-

⁴⁴ О византијској флоти у доба Андроника II: Н. Ahrweiler, *Byzance et la Mer-La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe – XVe siècles*, Paris 1966, стр. 374–381.

⁴⁵ Bartusis, *Late Byzantine Army*, стр. 256; Kyriakidis, *н.д.*, стр. 85, 91. Може се претпоставити да би у овом случају *тагма* одговарала пуку који се у више наврата у изворима спомиње као основна јединица старе српске војске. На основу тога се не могу извести далекосежнији закључци, пошто и бројчано стање српских пукова ове епохе представља потпуну непознаницу. Уп. Новаковић, *Стара српска војска*, Београд 1893, стр. 169; Јиречек, *н.д.*, II, стр. 106.

⁴⁶ Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањинској држави*, прир. С. Аврамовић, Београд 1996,² стр. 43–44; Уп. Škrivanić, *Organizacija*, стр. 145. Наравно термин *војник* је, осим сталешке одреднице, могао да означава и било ког учесника ратног похода, без прецизирања друштвене групе којој је он припадао, Тарановски, *н.д.*, стр. 44–45.

начена.⁴⁷ Штавише, средином истог столећа уочава се тежња да се пред законом изједначи одговорност представника домаће властеле и странаца који су обављали војну службу. О томе назнаке пружа чл. 173. Душановог законика: *властела или властеличићи који долазе на царев двор, Грк, Немац или Србин, или властелин, или други, који год било, ако доведе са собом разбојника или крадљивца, да се онај господар казни као крадљивац и разбојник.*⁴⁸ Стога, било би у основи погрешно посматрати домаће људство и најамнике као две строго одвојене војске. И сами примери ангажовања најамника показују да они нису дејствовали самостално, већ заједно са домаћим снагама. Тако је у војсци која је 1312. године ратовала за рачун Византије, поред источњака, учествовало и краљево *сродство*, док је уз Палмана, у помоћ Јелени Шубић послат и одред војводе Ђураша Илијића.

Језгро војске која је служила интересима државе изван њених граница чинили су представници властеле или њихови синови који су обучавани на самом двору за државну службу,⁴⁹ тј. према слову Душановог законика, *властела која увек стоји у кући царевој.*⁵⁰ Иако је постојање дворског племства као посебне друштвене групе у изворима дефинисано тек средином XIV века, сама институција је несумњиво много старијег датума.⁵¹ С обзиром на бројке ангажованог људства, извесно је да се војска попуњавала и из редова властеле која није била директно везана за двор, али је имала своје баштине (од почетка XIV века и проније) и морала да *војску војује према закону.*⁵² Између службе у самој Србији, као и изван граница није било разлике и владар је могао да располаже војним снагама, како у случају непосредне ратне претње, тако и ради помоћи савезницима. Предводник

---

⁴⁷ Р. Михаљчић, „Војнички закон“, *Зборник Филозофског факултета у Београду*, 12-1/1974, стр.305-309; уп. Р. Михаљчић, *Закони у старим српским исправама*, Београд 2006, стр. 20-24. (у даљем тексту: Михаљчић, *Закони*)

⁴⁸ Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354.* Београд 1960, стр. 77-78. (чл. 173.) Помен *Немаца* може да се односи само на најамнике у Душановој служби, пошто су саски рудари у српским и дубровачким документима увек навођени под тим именом, уп. Динић, *Из српске историје*, стр. 448-449; С. Шаркић, „Правни положај странаца у средњовековној Србији“, *Зборник радова Правног факултета, Нови Сад*, 45-3/2011, стр. 54-55.

⁴⁹ Škrivanić, *Organizacija*, стр. 144; Veselinović, *н.д.*, стр. 391.

⁵⁰ Радојчић, *н.д.*, стр. 79. (чл. 177)

⁵¹ Траг њеног постојања се може видети у Теодосијевом опису бекства Растка Немањића са очевог двора на Св. Гору. Чим је сазнао за синовљев поступак, Стефан Немања је „дозвао много благородних младића, посадио их на силне коње“ и послао у потеру, Теодосије, *Житије Светог Саве*, прев. Л. Мирковић, ред. Д. Богдановић, Београд 1984, стр. 13. Очигледно је да су поменути *благородни младићи* морали да обитавају у близини или на самом двору.

⁵² Радојчић, *н.д.*, стр. 51. (чл. 42); Тарановски, *н.д.*, стр. 56.

војски био је *велики војвода* који је по природи свог положаја стајао изнад других војвода и заступао краља у његовом одсуству. У том погледу најупечатљивији је пример славног Новака Гребострека, а идентични положај је највероватније имао и Хреља.⁵³ Њоме је могао да заповеда и други високи службеник у чије дужности нису превасходно спадали војни послови, што се види у случају Бориловића, заповедника српске војске у бици код Емфитиона. Он је носио звање казнаца, односно чиновника који се старао о владаревим приходима.⁵⁴

Рок војне службе био је временски ограничен и готово сви наведени примери показују да она није трајала дуже од једне сезоне. Изузетак представља слање принца Стефана и *великоимените властеле* на службу Ногају, када су они више година боравили у туђини. Међутим, овде је у питању специфичан случај. Он се не може подвести под уобичајену војну службу, већ се мора сагледати кроз устаљене обрасце у односима Татара и њима подложних држава на простору источне Европе.⁵⁵

Анализирајући српску експедицију у Малој Азији 1313. године, Н. Икономидис је приметио да је њен неуспех да постигне трајне резултате и врати поседе на обали Мале Азије под власт Византије лежао у чињеници да је сама војска била феудалног карактера са ограниченим роком службе ван земље.⁵⁶ Закључак је у основи исправан, што ипак не би требало да наведе на погрешну помисао о слабости владареве контроле над војском. Управо супротно, ратовање на далеким бојиштима од Кресенбруна до Анадолије указује на то да су српски владари, иако по правилу нису сами предводили војску, над њом остваривали већи ауторитет и наметали јој теже обавезе него западноевропски монарси. У познијем препису правног споменика Душановог времена, тзв. *Закона цара Константина Јустинијана* среће се одредба која сликовито о томе сведочи: властелин или бо-

---

⁵³ Новаковић, *Стара српска војска*, стр. 61–65; Поповић, *н.д.*, стр. 241–242.

⁵⁴ М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 2001, стр. 17–24.

⁵⁵ Ванредне околности које је карактерисала тадашња претња татарског напада осликане су у два редакцијама Милутиновог житија (тзв. *Улијарска повеља* и *Житије у свитку*), У њима се наводи да се српски владар одлучио на преговоре са Ногајем и признање његове врховне власти након што је за овај корак добио најширу друштвену подршку – *архијереја*, тј. архиепископа и *сабора српског*, В. Мошин, „Крал Милутин според неговата биографија од Данило II, неговото ‘Житие по свиток’ и неговата автобиографија“, *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија*, II, Скопје 1977, стр. 347; М. Убипарип, „Зборник са кратким житијем краља Милутина“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 71/2005, стр. 64.

⁵⁶ Oikonomides, *н.д.*, стр. 167.

љарин који се са својом војском не би одазвао цару, кажњаван је губитком живота и конфискацијом имовине.⁵⁷ Колико је она често примењивана и да ли је уопште било баштиника или пронијара који би се усудили да се оглуше на владарев позив није познато, али из ове перспективе подухвати српских војски изван граница земље снажно сведоче о успону централне власти и њеној контроли над војним ресурсима.

*

Судећи према обавештењима византијских извора, српско наоружање и тактика је током XII века било превасходно пешадијско, са наглашеним присуством тешких копљаника.⁵⁸ Међутим, када се има у виду обавеза мањег броја људства да на позив византијског владара војују и на истоку, може се претпоставити да је још у ово време постојало језгро из кога ће се развити коњица као посебни род војске. Одлазак на далека бојишта, попут Мириокефалона 1176. године, био би незамислив, уколико људи на које би пао овај задатак нису били опремљени коњима. Посредно сведочанство да су Срби у време Стефана Немање располагали коњицом пружа једна беседа ретора Евстатија Солунског. Према његовим речима, тријумф Манојла I Комнина над рашким великим жупаном био је пропраћен бројним ликовним представама које су красиле објекте у Цариграду, а на једној од њих се могао видети поражени противник како води пешаке и коњанике.⁵⁹ Ипак, она је током ове епохе несумњиво играла споредну улогу, док су одреди који су током друге половине XIII и прве половине XIV века узели учешћа у ратовима на страни, били превасходно коњанички. То се недвосмислено види у казивањима Морејске хронике и византијских извора о ангажовању српских снага у борби против Халилових Турака и Османлија. На овом месту може се навести и занимљив детаљ из анонимне *Великопољске хронике* састављене у првој половини XIV века. У њеном прологу, посвећеном опису разних словенских народа, име Рашке краљевине објашњава се преко речи „*Racz* што значи трагови мноштва коња сабраних у једну војску, због чега и Словени мноштво коњаника називају *Raci*“ (*Item regnum Racie a Racz quod vestigium equorum multitudinis exercituum in unum congregatorum dicitur nominatum. Nam*

---

⁵⁷ Т. Д. Флоринский, *Памятники законодательной деятельности Душана, царя сербов и греков*, Киев 1888, Приложения, стр. 73.

⁵⁸ Драшковић, *н.д.*, стр. 16–17.

⁵⁹ W. Regel, *Fontes rerum byzantinorum*, I, Petropoli 1892, стр. 43; *ВИИИЈ*, IV, стр. 220. (Б. Ферјанчић); Драшковић, *н.д.*, стр. 15.

ex hoc Slawi multitudinem equitancium dicunt Raci).⁶⁰ Етимологија је, судећи по транскрипцији *Racz* вероватно угарског корена и представља ништа друго до пуко домишљање, али се у овим речима може назрети одјек учешћа српских коњаника у бици код Кресенбруна, па и наслутити њихово присуство у другим ратовима које су краљеви из династије Арпада водили у централној Европи.

Иако су Срби несумњиво и пре XIII века поседовали коњицу, она стиче много активнију и израженију улогу тек у овој епохи. Њено јачање била је непосредна последица ширења државе, снажења домаћег племићког слоја и активнијег ангажовања у ратовима и сукобима на страни. У српским земљама, као и уосталом у целој тадашњој Европи, *добри коњ и оружје* били су симболи нераскидиво повезани са племићким, односно властелиновим достојанством.⁶¹ Образовање већих коњичких одреда такође је било условљено привредним успоном, односно у конкретном случају богатством властеле коњима. Својеврсни показатељ тога да је домаће племство поседовало велики број јахаћих животиња може се назрети у санкцијама наведеним у тзв. *Другој Жичкој повељи*, односно натпису на јужном зиду манастира, уклесаном приликом обнове овог места у време краља Милутина. За повреду црквених прописа о браку као казна предвиђено је одузимање коња – шест у случају *властелина* и два, уколико је прекршилац *војник*.⁶²

Да се коњима владара и властеле посвећивала посебна пажња и старање уочава се у једном члану Душановог законика којим се прописује да се *од сада и унапред, ждрепци и коњи царства ми не дају црквама, ни црквеним селима, на исхрану*.⁶³ Брига за борбене коње може се назрети и у већ помињаним фрагментима *Војничког закона* којима се забрањује товарење животиња *бољара и војника*.⁶⁴ Ова одредба је не само штитила припаднике племства, већ је била и од значаја за правилно одржавање кондиције коња предвиђених за рат.⁶⁵ Од краја XIII века у изворима се по први пут срећу и помени ергела (*лакимије коњске*) осно-

⁶⁰ *Chronica Poloniae Maioris*, ed. V. Kürbis, Monumenta Poloniae Historica, series nova, VIII, Warszawa 1970, стр. 5; „Великая хроника“ о Польше, Руси и их соседях, XI–XIII вв, пер. В. Л Янин, Москва 1987, стр. 53.

⁶¹ И. Божић, „Коњ добри и оружје (уз чл. 48. Душановог законика)“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 13–14/1956, стр. 85–91.

⁶² Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, прир. Љ. Јухас–Георгиевска – Т. Јовановић, Београд 1999, стр. 118–119; Тарановски, *н.д.*, стр. 43; Р. Катић, *Сточарство средњовековне Србије*, Београд 1978, стр. 35.

⁶³ Радојчић, *н.д.*, стр. 50. (чл. 38)

⁶⁴ *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, књига I: 1186–1321, прир. В. Мошин – С. Ћирковић – Д. Синдик, Београд 2011, стр. 324, 465. (у даљем тексту: *Зборник*); Михаљчић, *Закони*, стр. 22.

⁶⁵ Катић, *н.д.*, стр. 40–41.

ваних по узору на оне у Византији, уколико је судити по грчком пореклу саме речи *лакимија*.⁶⁶ Није познато да ли се и у којој мери фреквентно упошљавање оријенталних најамника током Милутинове владавине одразило на карактер српске коњице (није згорег истаћи да се њихов утицај у погледу стрељачког наоружања може видети на ликовним представама),⁶⁷ али се западни утицаји током прве половине XIV века јасно уочавају. Они се не исказују само у унајмљивању већих најамничких група, већ и у куповини војне опреме. Једна од највећих набавки учињена је маја 1342. године, када је изасланицима Стефана Душана у Венецији била одобрена набавка оклопа и друге опреме за стотину коњаника (*curacias et alia arma neccessaria pro centum equitibus*), заједно са 500 панцирних кошуља.⁶⁸ Поред опреме, куповани су и коњи, о чему је остала забелешка у одлукама млетачког сената из 1327. године, када је извесном Марку Росинију допуштено да одвезе рашком краљу шест коња (*licentia pro Marco Ruzini portandi ad regem Rascie equos VI*).⁶⁹

Разлика између домаћих товарних и јахаћих коња, као и увозних животиња, исказује се у њиховим вредностима.⁷⁰ Према тексту Душанове хрисовуље Манастиру Св. Арханђела код Призрена, еквивалент обичног ждрепца износио је дванаест, а одраслог коња који су људи влашког статуса били дужни да дају као порез – тридесет перпера.⁷¹ У Милутиновој повељи Хиландару с почетка XIV века цена коња је процењивана на десет, а кобиле на двадесет перпера.⁷² Троструко већа вредност влашких коња у односу на њихове парњаке са хиландарских поседа може се објаснити тиме што они нису били предвиђени за ношење товара, већ за јахање. Дobar инострани коњ био је вишеструко скупљи, како се може закључити из спора двојице Дубровчана који се одиграо 1284. године. Он је настао око дуга за ку-

---

⁶⁶ Данило/Даничић, стр. 137, 344; Данило/Мирковић, стр. 103, 261; Катић, н.д., стр. 37.

⁶⁷ Г. Божиноски, *Ръчно метателно оръжие от XIII–XIV век на територията на Република Македонија*, Софија 2013, стр. 72–77.

⁶⁸ *Acta Albaniae Veneta saeculorum XIV et XIV*, ed. J. Valentini, I, Palermo 1967, стр. 120–121. Попис свих забележених набавки војне опреме из Венеције током Душанове владавине дала је Ђ. Петровић, „Оружје Србије и Европа, XII–XIV век“, *Европа и Срби – међународни научни скуп 13–15. децембра 1995*, ур. С. Терзић, Београд 1996, стр. 153–154.

⁶⁹ Љубић, н.д., I, стр. 167.

⁷⁰ У наставку текста наведени су само релевантни примери који се односе на хронолошки оквир овог излагања. За детаљнији преглед цена и вредности коња види: М. Purković, „О сената у srednjevekovnim srpskim zemljama“, *Narodna starina*, 12/1933, стр. 261.

⁷¹ С. Мишић – Т. Суботин–Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд 2003, стр. 111, 113.

⁷² *Зборник*, стр. 376.

повину коња намењеног као поклон босанском бану, а новчана средства предвиђена за ову сврху износила су чак три стотине перпера.⁷³ Овде вероватно није реч само о цени коња, већ и о пратећој опреми. И поред тога, импресивна сума, издвојена за ову прилику, показује колико су јахаће животиње могле да буду скупе и цењене.

Велики распон у вредностима коња био је општа карактеристика и западне Европе. Тако је велики витешки коњ – дестријер (*destriero, destrier*), могао да буде и до двадесет пута скупљи од ронцина (*ronzino, roncin*) – уобичајеног типа коња који се могао користити и за вучу и за јахање, а пет до седам пута у односу на тркачког ратног коња – корсијера (*corsiere, coursier*) или витешког коња за путовање – палафрена (*palafreno, palefroi*).⁷⁴ Међутим, у погледу ратних коња западних земаља и средњовековне Србије постојао је упадљив контраст. Док се на западу старог континента са Иберског и Апенинског полуострва увелико развијала и ширила пракса гајења и трговине специјализованих типова животиња, она је на Балкану несумњиво била много мањег обима. Уколико су немањихки владари могли да приуште скупоцене коње из Италије, мало је вероватно да је српски војник ове епохе, па чак и неки добростојећи велможа, имао друге на располагању, осим домаћих. Ово је важно истаћи, пошто су, судећи према оновременим ликовним представама, домаћи коњи за ношење товара и јахање били истог соја и једино су се разликовали у погледу кондиције и одгоја; и једни и други су припадали аутохтоној планинској сорти балканских коња, мањих растом, отпорних на климатске прилике и лаких за одржавање.⁷⁵ На основу тога би се могло наслутити да, иако српски коњаник XIII–XIV века није заостајао за класичним западноевропским ритером у наоружању, са јахаћим животињама је ситуација била другачија.

⁷³ Г. Чремошник, *Историски споменици дубровачког архива, Св. 1: Канцелариски и нотариски списи 1278–1301*, Београд 1932, стр. 118, 121. Овај распон у ценама је још већи него што се може закључити на основу простог упоређивања бројки, пошто је у Дубровнику перпера крајем тринаестог века била обрачунска јединица заснована на млетачком сребрном новцу чија је вредност била стабилна. Са друге стране, вредност српске перпере, и као новчане и као обрачунске јединице је варијала, због кварења локалног новца. О томе детаљније у: М. Решетар, *Дубровачка нумизматика, I*, Сремски Карловци 1924, стр. 49–57, 470–472; Р. Марић, *Студије из српске нумизматике*, Београд 1954, стр. 129–136; М. Благојевић, „Перпера и литра у доба кнеза Лазара“, *Историјски гласник*, 1–2/1981, стр. 47–61.

⁷⁴ Бројни примери цена коња у западној Европи током развијеног средњег века наведени су у: А. Nyland, *The Warhorse:1250–1600*, Sutton 1998. Такође, види: С. Dyer, *Standards of Living in the Later Middle Ages, Social Change in England, c. 1200–1520*, Cambridge – New York 1989, стр. 71–72; С. Hanley, *War and combat, 1150–1270: the evidence from old French literature*, Cambridge 2003, стр. 37–39.

⁷⁵ Катић, *н.д.*, стр. 40, 114–115; уп. Јиречек, *н.д.*, II, стр. 151–152.

Поткрепљење претходно изнесене тврдње пружају Кантакузинове примедбе о слабостима српске у односу на османлијску коњицу, што није и једини такав пример забележен у изворима. Према извештају византијског посланства које је посетило Србију око 1267–1269. године, забележеном у делу Георгија Пахимера, царски гласници су, након што су им били покрадени коњи, добили од своје српске пратње домаће јахаће животиње које су, како писац горко примећује, биле знатно слабијег квалитета.⁷⁶ Још је упечатљивија опаска аутора *Opusca orientalis Europe*, чији је опис прилика у српским земљама почетком XIV века заснован на запажањима једног папског посланства. Према његовим речима „коњи из ових крајева су, изузев само неколицине, мали попут ронцина, али су чврсти и хитри у трку“ (*Equis in partibus illis exceptis valde paucis sunt parvi, ut roncini, tamen fortes et agiles ad currendum*).⁷⁷ Поређење домаћих коња са ронцима и истицање да се само мали број животиња није уклапао у ову општу представу показује очигледан диспарат у физичком изгледу домаћих и великих ратних коња западне Европе.⁷⁸

Уколико се ослонимо на истраживања Р. Катића, према којима је тек епоха османских освајања и приметније присуство оријенталних коња на Балкану довело до квалитативних промена у типу и карактеру домаћих јахаћих животиња,⁷⁹ намеће се закључак да је прослављена српска тешка коњица, која се истакла у биткама код Никопоља (1396) и Ангоре (1402), у Немањинској Србији још увек била у зачетку. Током ове епохе преовлађивала је лака коњица, а тадашњи српски коњанички одреди су по својим борбеним квалитетима унеколико заостајали за најбољим војскама запада и истока. Упркос томе, они су одиграли важну улогу у бројним ратовима и сукобима изван граница матичне земље, што је у великој мери била заслуга контроле централне власти над војним ресурсима. Штавише, управо се у бројним примерима службовања и војевања српских војски у туђини осликава уздизање центра моћи оличеном у владару и његовом најближем окружењу који је чврсто везао аристократски, војнички слој за саму државу и њене интересе.

---

⁷⁶ Georges Pachymères, *Relations Historiques*, II, edd. A. Failler – V. Laurent, Paris 1984, стр. 454–457; *ВИИИЈ*, VI, стр. 29–30. (Ј. Максимовић)

⁷⁷ *Anonymi descriptio Europae Orientalis: "Imperium Constantinopolitanum, Albania, Serbia, Bulgaria, Ruthenia, Ungaria, Polonia, Bohemia" anno MCCCVIII exarata*, ed. O. Górka, Cracoviae 1916, стр. 32.

⁷⁸ Други савременици износили су сличне оцене приликом поређења коња на западу и истоку. Примера ради, Теодор I од Монферата, син Андроника II и његове италијанске супруге Јоланте, добар познавалац војних прилика почетком XIV века, сматрао је да су грчки и турски коњи мали и слабији у односу на западноевропске, што је нужно одређивало и начин ратовања њихове коњице, *Les enseignements de Théodore Paléologue*, ed. C. Knowles, London 1983, стр. 58.

⁷⁹ Катић, н.д., стр. 117–118.

Dr. Aleksandar Uzelac, Research Associate
INSTITUTE OF HISTORY, BELGRADE

SERBIAN ARMIES IN THE WARS IN EUROPE AND ASIA MINOR (12th-14th CENTURIES)

(Summary)

During the XII-XIV centuries, Serbian rulers frequently employed their armies in the conflicts beyond the borders of their state. As a consequence of ambitious foreign policies, vassal obligations or concluded alliances with Byzantium, Hungary or Bulgaria, they fought on the various battlefields from Central Europe to Asia Minor. The most notable examples are battles of Pelagonia (1259) and Kressenbrun (1260), expeditions undertaken against Turks in Thrace and Anatolia (1312, 1313) and military aid sent to Byzantium during the various stages of civil wars fought between Andronicus II and Andronicus III (1327), and between John V Paleologus and John VI Cantacuzenus (1342-43, 1352). Serbian armies also served mighty Tatar leader Nogai (1294-97) and after the battle of Velbazhd (1330), they provided armed support to friendly political faction in Bulgaria.

The rulers exercised firm control over their military resources. These primarily consisted of domestic allodial and feudal nobility, but also of foreign oriental and western mercenaries. Although there is a distinction in the sources between these two groups, one may observe the tendency to organize a unified army, irrespective of its members' origin. During this period, Serbian armies grew up in size; detachment that participated in the Battle of Pelagonia in 1259 amounted no more than 1000 lightly equipped riders, while expeditionary corps sent to Byzantium in 1352 consisted of no less than 4.000 cavalrymen.

Although in the twelfth century infantry played the most important role in Serbian armament and tactics, during the thirteenth and fourteenth century cavalry gradually became dominant. Sources testify that Serbian armies who fought abroad mainly consisted of cavalry units. Much attention has been cast to horse breeding and several notices from the sources show that domestic nobility was abundant in riding animals. However, according to the eyewitness' testimonies, their horses were small in stature and their fighting qualities were generally weaker than in the case of their western and byzantine counterparts. In the thirteenth and fourteenth centuries, presence of heavy mounted troops was probably limited only to western mercenary corpses and Serbian cavalry was predominantly light. Its character was determined by the quality of available horses, rather than arms and armor and important changes in this aspect took place only during the era of Ottoman conquests, when oriental horses were introduced in the Balkans in larger numbers.